

Видавництво Товариства „Просьвіта“ у Львові.

Гетьман Мазепа.

Написав

Вячеслав Будзиновський.

Ч. 349. За червень 1909.

Ціна 25 сотиків.

ТОВАРИСТВО „ПРОСЬВІТА“ У ЛЬВОВІ

приступило в 1904 р. до видання

„Руської письменности“

під редакцію

проф. Юліяна Романчука.

Досі появилося п'ять частин „Руської письменности“
в семи книжках.

- I. **часть** (1 книжка) обнімає твори: Котляревського, Артемовського Гулака і Гребінки.
- II. **часть** в двох томах (2. і 3. книжка) обнімає твори: Григорія Квітки-Основ'яненка.
- III. **часть** (4. книжка) обнімає твори: Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича і Антона Могильницького.
- IV. **часть** (5. книжка) обнімає твори: Амврозія Метлинського і Миколи Костомарова.
- V. **часть** (6. книжка) обнімає твори Тараса Шевченка в двох томах.
- VI. **часть** (7. книжка) обнімає твори Панталеймона Куліша. Том I.

Дальші томи друкують ся.

Перші шість книжок стоять: в звичайній оправі по 1 К., в гарній оправі по 1 К. 50 с. Сема книжка коштує в звич. оправі 1 К. 20 с., в гарній оправі 1 К. 60 с. На поштову пересилку одної книжки треба долучити 35 сот.

Висилає ся лиш за попереднім присланням гроший або за поштовою посліплатою.

Дістати мож в Канцелярії Товариства „Просьвіта“ у Львові, ринок ч. 10, або в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Ринок ч. 10. а також по філіях Товариства і книгарнях на провінції.

Видавництво Товариства „Просьвіта“ у Львові.

ГЕТЬМАН МАЗЕПА.

НАПИСАВ

Вячеслав Будзиновський.

Др. Гринь-Гурезовський

ЛЬВІВ 1909.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Гетьман Іван Мазепа
(з портрету О. Куриласа).

I.

Іван Мазепа був гетьманом Лівобережної України від 25 липня 1687 року. В р. 1704 загорнув під свою власть Правобережну Україну і від тої пори гетьманував над цілою Україною аж до полтавського бою 27 червня 1709р.

Що була за Мазепи Україна і що то був гетьман України ?

Україною називалась тоді та часть руської землі, що була по обох сторонах середнього Дніпра. Вона була поділена на дві части: 1) Правобережну на захід від Дніпра і 2) Лівобережну на східнім боці Дніпра. До лівобережної України було прилучене місто Київ з його найблизшою околицею, хоч він стоїть по правім боці Дніпра.

До повстаня Хмельницького вся руська земля, окрім Запорожа, Слобідщини, Угорської Руси і Буковини, належала до Польщі. Хмельницький хотів вибити з під Польщі на волю всю Русь, але не мав на стільки сили, бо Полякам помагали німецькі війська, а Хмельницькому лише часами Татари. На волю вибилась тільки ціла Україна. Відтак і сю волю тяжко було вдержати, бо Польща мала поміч німецьких військ, а в додатку Полякам помагала потайки Москва, спинюючи Хмельницького в його борбі за волю руського краю. Щоби мати поміч проти Польщі, Хмельницький, загрозивши московському цареві, що знищить Москву, присілував його до такої угоди, що цар став опікуном України. Як би Польща напала на Україну, то цар мав прислати Хмельницькому на поміч московське військо. За се, як би хто напав на Московщину, то українські козаки мали йти Москві на

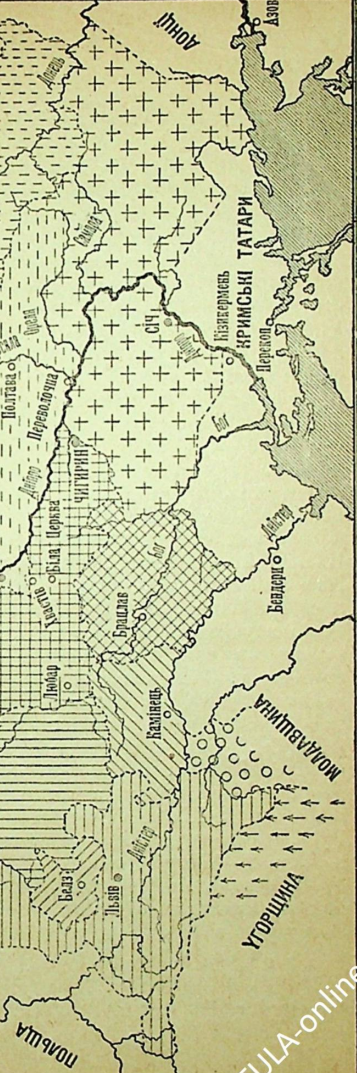
поміч. Більше ніякої влади царя Україна над собою не прийняла, та Хмельницький України з московською землею цілком не злучив. Україна лишилась вільною державою з власним правительством, над котрим стояв гетьман. Гетьман на Україні був тим самим, чим у Польщі був король, в Москві цар, в Персії шах, а в Туреччині султан. Він мав навіть більшу владу, ніж король в Польщі. Від вищих монархів гетьман України був лише о стільки слабшим володарем, що московського царя признавав своїм опікуном; мав давати йому в потребі військову поміч, але впрочім в нічім не був обов'язаний слухати його.

Зараз по смерті Хмельницького показало ся, що московський цар тільки на се взяв Україну під свою опіку, щоби її назад віддати Полякам. А як би Українці не згодились добровільно вернути під польське ярмо, то московські війська мали спільно з польськими повернути пановане Поляків на Україні. Москва зміркувала, що не вї сила повернути всю Україну назад в польську неволю. Отже вона зробила се лише з Правобережною. Московський цар умовив ся з польським королем в Андрусові (1667) так, що Польща мала загорнути назад Правобережну, а Москва здусити і змосковщити Лівобережну разом з Київом. Як би Правобережці не хотіли покоритись Польщі, то московський цар зобов'язав ся післати Полякам на поміч своє військо, щоби помогло Полякам поневолити Правобережну Україну. Цар дав також Полякам великі гроші, щоби могли наймити собі німецьких вояків на згноблене руського народу в Правобережній. Як Москалі страшно ненавиділи Русинів, показує отсе: Коли Правобережці не хотіли пхати шві в польське ярмо і вибрали собі власного гетьмана Дорошенка, то московський цар казав братови йти на брата. Він казав лівобережним козакам, щоби помагали Полякам опанувати Правобережну Україну. Гетьмани Лівобережної України, Многогрішний і Самійлович були ворогами Польщі і не хотіли Полякам помагати гнобити своїх братів по правім боці Дніпра. За се, і тільки за се казала Москва одного і другого гетьмана схопити і закувати в кайдани. Одного і другого ворога Польщі московський цар казав заслати

Руська земля в 1700 році

- 1. ЗАХІДНА РУСЬ (назва за територією) воєводства: 1. Руське (шпальки)
- 2. Белзьке (шпальки)
- 3. Подільське (шпальки)
- 4. Волинське (шпальки)
- 5. Київське (шпальки)
- 6. Брацлавське (шпальки)
- III. УКРАЇНА ЛІВОБЕРЕЖНА (шпальки)
- IV. УКРАЇНА СЛОБІДСЬКА (шпальки)
- V. ЗАПОРІЖЖЕ (шпальки)
- VI. РУСЬ УГОРСЬКА (шпальки)
- VII. РУСЬ МОЛДАВСЬКА (шпальки)

в Сибір. Як раз по засланню в Сибір гетьмана Самійловича, козаки Лівобережної України вибрали гетьманом Івана Мазепу.

Руська земля була тоді поділена на 7 головних частин. Найбільша західна часть руських земель була під Польщею (на мапі та часть означена чертками). Ся західна Русь була знов поділена на краї, що тоді звались воеводствами. Під Польщею були тоді 4 воеводства з руським народом: руське (на мапі 1), белзьке (2), подільське (3), волинське (4). Друга часть руських земель звалась Україною правобережною (на мапі краткована) і складалась з воеводств: брацлавського (6) і кївського (5), однак без самого Кієва і його найблизшої околиці. Правобережна Україна була тоді вільна, під управою власних полковників, над котрими старшував хвастівський полковник Палій. Правобережне козацтво вело тоді тяжку борбу з Польщею, котра сей край уважала за свій. Трета часть, Україна лівобережна (на мапі переривані лежачі чертки) була під власним гетьманом, котрий над собою мав „опікуна“ московського царя. За Польщі Лівобережна Україна звалась воеводством чернігівським. Четверта часть, на схід від Лівобережної, звалась Слобідщиною. Ся земля перемінилась з московської землі в українську через те, що народ з цілої Русі емігрував на схід і, поселяючись на московських землях, зрущив їх. Слобідська Україна була під управою московських воеводів. Як західна Русь належала до Польщі, так Слобідщина належала до Московщини. Пятою землею руською, між Україною і Кримом, було Запорозже. Се була самостійна, ні від кого независима республіканська держава. Нею правив з Січи вибраний що року кошовий отаман. Шестою частиною була нвішна угорська Русь, а семою нинішня північна Буковина, що тоді належала до Молдавщини.

Гетьман Лівобережної України був не тільки начальником українського війська (козацтва). Він мав також найвисшу власть над усім народом цілої української держави, над всіма урядами України. Під тим гетьманом стояло ціле правительство України. Нині члени правительства називають ся міністрами. На Україні міністра-

ми були найстарші в козацькім війську і тому вони звались генеральними старшинами, а те що нині зве ся радою міністрів або правительством, звалось на Україні генеральною старшиною. Тепер над поодинокими краями стоять в Росії губернатори, а в Австрії намісники, президенти вищих судів краєвих, президент краєвої дирекції скарбу, президент краєвої ради шкільної, командант корпусу. На Україні вся та власть була в руках полковників і полкової старшини. Тому то краї, на котрі була поділена Україна, звались полками. Се, чим нині у нас староста і начальники повітових урядів, на Україні були сотники козацького війська і сотенна старшина.

Мазепа став гетьманом Лівобережної України як раз в тім часі, коли Москва хотіла обмежити власть гетьмана і українського правительства. Москва хотіла довести до того, щоби найвишу власть на Україні мав царський воевода, що засів у Києві. Вона хотіла, щоби всю генеральну старшину замінити московськими генералами. Хотіла також, щоби і полковниками поробити Москалів. Дальше Москва йшла до того, щоби вигубити козацтво, а на його місце впровадити на Україну московські війська. З українського народу хотіла Москва мати не вільне козацтво, але рекрута абрихтованого по московськи в московських полках.

Москва дійсно поводила в різні міста України своїх воеводів, хоч вони зразу не мали ніякої власти. Однак Москва прислала кождому воеводі відділ московського війська і сей відділ постійно збільшувала. При помочи сего війська воевода мав поволі загарбати власть у свої руки. Свої війська Москва наслала на Україну тому, бо боялась, що народ і козаки збунтують ся колись проти Москви. Ті війська мали не допустити до бунту. Москва розставляла свої війська по Україні також тому, щоби Лівобережці не могли помагати Правобережним в їх борбі з Польщею, бо Москва продала Полякам народ і козаків Правобережної України. Ще була одна причина, чому Москва стягала свої війська на Україну. Москва вічно веда якусь війну і все мусіла тримати багато війська. Вихарчоване сего війська коштувало страшно багато, а Москва не мала грошей і свій народ не хотіла

обтяжувати податками. Розкватироване військ в Московщині руйнувало би московський народ. Щоби не треба платити своєму війську, щоби не руйнувати податками і постійми московського народу, Москва вислала свої війська на Україну і розкватировувала їх по хатах руських міщан і руських хлопів. „Нехай наше військо об'їдає і руйнує хахлів!“ — казав московський цар. І так кєрвавицею руського народу Москва годувала свої війська.

Дальше, Москва шанувала в той спосіб кров і жите своїх вояків коштом майна, крові і життя наших козаків. Москві лїпше було вислати на війну наших козаків, ніж своє власне військо. — Москва була-б мусїла своїм воякам купувати зброю і хлїб. Тимчасом наш козак мав власного коня, власну зброю, а як ішов на війну, то мусїв брати власний харч і власні гроші. В додатку мусїв ще брати другого власного коня, щоби двигав харчі. Як Москва вела війну нашими козаками, то та війна її нічого не коштувала, бо за сю війну платив руський народ; платив своїм майном, здоровлєм і житєм.

Москва гнала наших козаків на війну, а щоби на Україну не напали Татари, цар наслав і розкватировував по Україні свої війська тай нашому народови казав годувати тих ледарів. В той спосіб наші козаки руйнувались походами, проливаючи кров і кладучи свої голови за Москву, а московські вояки вилежувались в українських хатах та об'їдали і обдвєрали наших селян і міщан. В той спосіб Москва не тратила життя своїх людей, лише вигублювала війнами наше козацтво.

Ті московські ледарі на Україні, хоч їх прислано вїби проти Татар, ані не рухались, як на Україну дійсно коли напали Татари. Гетьман мусїв проти Татар вислати рештки українського козацтва, які тоді мав під собою.

Москва мала такий плян: Як війнами вигубить козацтво, як обсадить Україну вєсводами і своїм військом, то тоді поvoli заступить козацьку старшину Москалями і аж тоді роздасть всю українську землю московським панам та заведе на Україні неволю та панщину.

Ось в такій скрутній для нашого народу хвилі гетьманом став Мазєпа. Образ тодішнього положєня мушу до-

повнити справою, яка читачів отсеї книжочки найбільше буде цікавити. Яке було тоді положенє народу? Які були права народу, його обовязки і тягарі, та до чого змагала під сим зглядом політика Москви та нашого гетьмана?

В Польщі і в тих руських землях, що були під Польщею, хлоп був уже привязаний до землі і робив тяжку панщину на панів. Така сама неволя, ще тяжша як у Польщі, була в цілій московській землі. В Московщині хлоп вже був панською худобою. В правобережній Україні козаки Палія і його товаришів прогнали панів. Польща наступала тоді на Правобережну, щоби винищити козацтво та щоби назад увести своїх панів, а народ назад запрягти в ярмо панщини. Москалі помагали Полякам проти козаків і народу Правобережної, бо цар хотів на Лівобережній завести таку панщину для московських панів, яка для польських панів була в Правобережній. Тому то цар заборонив гетьманови Мазепі помагати нашим в Правобережній Україні в борбі проти Поляків. На Запорожю не було ніяких панів, бо там всі були вільні і рівні. В Слобідщині, що була під управою московських воеводів, Москалі стали заводити кріпацтво і таку тяжку панщину, яка була в коренно московській землі.

Як було в лівобережній Україні під гетьманом Мазепою?

Там був майже такий самий лад, який полишив по собі Богдан Хмельницький. Сільський народ український ділив ся тоді на дві головні часті: на „посполитих“ і на козаків. В містах жили звичайні міщани і козаки. Окрім того лишлось троха панів, яких Хмельниччина ще не вигубила. Вони мали ті землі, яких їм не відобрано за Хмельниччини, і ті прага до праці своїх громадян, яких Хмельниччина ще до решти не скасувала. Над усіма верствами населеня Лівобережної України стояла козацька старшина з гетьманом на чолі.

Заки покажу, яка була доля селянства і простого козацтва, мушу дещо сказати про скарбовість Лівобережної України, то є про видатки, які мала українська держава, та про спосіб, в який стягано гроші на оплаченє сих видатків. Се треба тому знати, бо від потреб державного

скарбу і від способу заповнюваня його зависіла доля хлопів.

Як кожда держава, так і Україна мала тоді великі видатки і мусіла мати державну касу. Каса до Мазепи все була при гетьмані і він нею завідував. Окремого начальника державного скарбу (міністра фінансів) серед генеральної старшини тоді не було. Видатки, які тоді мали держави, отже і Україна, ще не були такі великі, як тепер. Всеж таки гроший треба було чимало, особливо через видатки, які спричинювали безперервні війни. Я тут вичислю лише деякі видатки, які оплачувано з державного (військового) скарбу України.

Після договору між Україною а московським царем гетьман мав усе мати 30 тисяч козаків (реєстрових), а кождий з них мав діставати з державного скарбу українського річно якусь платню. Рядові діставали річно по 30 золотих. Разом робило се 900 тисячів золотих річно. Гетьман мав діставати річно 100 золотих червоних, генеральний писар і обозний по 1000 золотих польських (200 рублів), кождий полковник по 100 ефимків, сотники по 100 золотих. Щоби гетьман не зробив Москві якого збитка, цар казав усадовити під боком Мазепи московський полк, ніби гвардію для Мазепи, ніби щоби на випадок якої напасти на него вона боронила його особу. В дійсности сей московський полк був на се, аби схопити Мазепу, як би Москалі завважали, що він для Москви небезпечний або непотрібний. Зразу сей полк мав 700 Москалів, а пізнійше 1000. Сей полк харчував ся коштом українського скарбу — а Москалі мають добрі жолудки. Мазепа мусів також оплачувати оден полк з тисяча наймлених людей для „гамованя свавольства“ на Україні. Як де люди бунтувались, то Москва не вірила козакам і казала проти бунтівників тримати окремий наємний полк. Через те, що Москва забирала козацькі полки на війну поза межами України, а на Україну раз-у-раз нападали Татари, Мазепа мусів для оборони України перед Татарами утворити кілька полків з наймлених вояків (звали ся компанійці і сердюки). З наказу Москви козацькі війська мусіли йти дуже часто в далекі і довготривалі походи военні. Сам Мазепа в часі перших 12 літ

свого гетьманованя відбув 11 літніх і 12 зимових походів. Все те з'їдало суменні суми грошей. Гармати, порох

Український козак з часів Мазепи.

і кулі також не падали з неба, тільки треба було купити. Москва не питала гетьмана: „чи на все те маєш гроші?“ Цар тільки прислав указ: „Пішли 20 тисяч

війська! Йди сам з цілим військом! Вишли для 15 тисяч людей харчів на три місяці! Будує фортецю!" Ті гроші мусіла наша старшина видобути, хоч би з під землі! В р. 1696 Мазепа мусів послати гроші на Запороже на будову чайок (суден), бо цареві захотілось воювати Турка. В тім самім часі післав Мазепа на Запороже 200 підвод з харчами. Також самим Запорожцям мусів Мазепа дуже часто послати гроші, як там на них була посуха. Цар дуже часто казав Мазепі приїздити до Москви з цілою генеральною і полковою старшиною, але коштів подорожи не оплачував, а противно, дуже радо приймав дорогі дарунки від народу, який він так немилосерно доптав. Мазепа мусів удержувати в чужих краях своїх мужів довіря, котрі-б завчасу доносили йому про се, що де про Україну говорять або що хочуть зробити. Таких своїх агентів мав Мазепа в Царгороді, в Криму, на Запорожу, в Москві, в Польщі і взагалі, де тільки йому треба було. Щоби різні московські достойники не рили під ним і під старшиною, щоби до українських справ не мішалась, мусів Мазепа давати їм грубі хабарі. Сам московський князь Голіцин за се, що не керинив при виборі гетьмана, казав собі дати 10 тисяч рублів. Як бачимо, скарб України головню через примхи московських царів мав величезні видатки, бо Москва провадила свої власні війни на кошт України. Тут треба ще додати, що як Мазепа став гетьманувати, то в скарбі України не було гроший, бо Москалі майже цілий скарб украли, ніби то конфіскуючи майно „зрадника“ гетьмана Самійловича.

Звідки скарб України брав потрібні державі гроші?

Нині маємо всякі податки, належності, стемилі, такси і кат зна' які драчки, котрі хлопови з'їдають весь прихід з ґрунту, так що хлоц, не тільки щоби жити, але ще щоби оплатити решту драчок, мусить в додатку до того, що йому дає власний ґрунт, заробити на панськїм лані, в Прусах або в Америці. За Мазепи всіх тих нинішних податків і драчок не було. Вони й не могли тоді бути, бо грїш тоді ще так не кружляв, як нині. Не все також можна було продати свою працю, так що не оден, хоч в хаті були достатки, гроший не мав. Не було тоді також способу, і не було кому стягати податків з усіх

людий в краю, бо таких урядів податкових, які нині маємо, тоді ще не було. Про спосіб стягання грошей до державного скарбу України розповім тут тільки що головніше.

Для українського скарбу були два найважніші жерела доходів: горівка і військові маєтки. За гетьмана Самійловича заведено аренду торгівлі горячими напитками. Хто хотів продавати горівку, мусів платити до державного скарбу. Ся аренда дратувала (дразнила) тих, що гнали горівку, але вона також дратувала народ, котрий тоді здорово пив. За віщо народ так не нарікав на гетьмана і на старшину і не бунтувався проти них, як за те, що горівка дорожша. Бачучи невдоволенє народу, Мазепа хотів скасувати аренду, але не міг, бо не можна було найти вишого жерела доходів. Не могучи скасувати аренди, Мазепа старав ся бодай облегчити сей „тягар“. Він дозволив гнати горівку для домашної потреби (що дома випе ся), а вино купувати по дешевій ціні, але не менше 10 кварт. В дрібній продажі не вільно було брати за кварту більше ніж дві копійки. Народ мимо того кричав, що йому кривда, і бунтував ся проти гетьмана! За аренди і з ця (мита) гетьман брав до 50 тисяч золотих (10 тисяч рублів).

Другим жерелом доходів були маєтки (села), що належали до державного скарбу. Ті маєтки називались військовими або ранговими. Вони були тим самим, чим у нас тепер є камеральні добра. Українське правительство виарендовувало сі маєтки. В таким маєтку найбільшу вартість мав млин і дохода з него. Тому то дуже часто виарендовувано сам млин або й тільки часть доходу з млина. Ті млини давали українському скарбови найбільше доходу. Щоби арендатор такого скарбового маєтку мав з чого платити арендний чинш до державного скарбу і щоби ще лишав ся якийсь зиск для него, мусів мати робітника. За гроші робітника не міг дістати, бо наймитів тоді на Україні не було. Через те такий арендатор мав право жадати від „посполитих“ (хлопів) в громаді, щоби робили у него. Селяни (посполиті) такого виаренованого скарбового маєтку були обовязані до деяких робіт в користь арендатора. Ті обовязкові роботи, ті по-

винности посполитих, називано тоді „послушенством“. Вони не були точно означені і були невеликі. Головним „послушенством“ селян було гаченє або справленє поспованої греблі млина. Посполиті були також обовязані скосити луку і привезти до двора тільки дров, кільки треба на опаленє двора (не на вивіз). В деяких селах були инші повинности. Приміром село Конотоп платило панови 45 золотих, 35 курви, 225 яець, 10 мітків пряжі; як оріхи зародили, то по гарцєви від чоловіка, 9 мір хмелю а крім сєго давали 5 орачів.

Чи ся робота, яку „посполиті“ робили на лані такого арендатора і за котру не брали ніякої плати, була панщиною?

Ні! Се не була панщина, бо за сю роботу селяни не платили податків. Замість платити податок грішми, селяни робили у арендатора (посесора) військового маєтку, а до державної каси платив арендатор за себе чинш, а в тім чиншу вже був і податок за хлопів, (бо платив за право до їх праці). Ось таквй був податок від хлопів. Вони не платили грішми скарбовому (податковому) урядови, тільки роботою і малими данинами арендаторови скарбових маєтків. В той спосіб заощаджувано видатки на податкових урядників і взагалі на скарбову адміністрацію, на котру нині в Австрії йде 100 мільонів корон (на саму загальну адміністрацію) скарбову!

Скарбові маєтки визискувано ще в одєн спосіб, щоби улєкшити скарбовим властям роботу, а скарбови заощадити видатків на податкову адміністрацію. Члєни козацької старшини були також висшнми урядниками державними. Вони чєйже не могли самі сїяти, ні орати, бо їх робота була така, яку нині мають генерали, офіцери, судні, старости і т. н. Дуже часто вони не мали навіть клаптика власної землі, а чєйже з чогось мусїли жити. Нині всі ті люди, що є в службі держави, мають великі пенсії з державного скарбу. За гроші з державного скарбу виховують ся їх діти, а по їх смерти мають обезпеченє їх вдовиці і діти. На Україні за Мазєпи се було неможливе, бо таких податків, як нині, не було. Скарб не мав тільки грошвй. Для того робило ся так: Як хто був у службі української держави, то замість

пенсії діставав скарбову посілість і брав собі доходи з неї. Чим більшу рангу мав сей чи инший який слуга.

Український полковник з часів Мазепи.

краю, тим більший діставав маєток або кілька менших. Через те ті маєтки звались також маєтками ранго-

з вами. Хто дістав ранговий маєток, мав мати з него такі самі зиски, які мав посесор маєтку. Селяни рангового маєтку мали такі самі повинності, як ті, що робили арендаторови. Отже їх робота також не була панщиною, тільки податком. Замість платити податок до скарбу, щоби з того податку якийсь старшина мав пенсію, платили селяни відразу йому самому роботою. Окрім сеї роботи „посполиті“ селяни не тільки не мали жадного иншого тягару податкового, але також не знали тягару військової служби.

Сими скарбовими маєтками України оплачувалось також шкільництво. Україні потрібні були вчені люди, хоч би на се, щоби були розумні правителі краю. Нині маємо на се школи, удержувані з податкового гроша народу. Тоді Мазепа вислав молодіж на вище образоване за границю. Гроші на се треба було роздобути з арендного чиншу і, очевидно, з повинностей посполитих. Початкове образоване давали у нас школи при церквах, а головно при монастирях. Щоби такі монастирі могли утримувати школи, муіли мати якісь запевнені доходи. Тому то Мазепа обдаровував і монастирі маєтками. Через те й повинності посполитих на тих маєтностях не були панщиною, тільки податком на школи. Сей податок був очевидно менший, ніж той податок, який наш хлоп нині платить на оплачене університетів, середних, різних фахових і народних шкіл.

Були на Україні також панські маєтки, що лишили ся ще по Хмельниччині, і з тими повинностями хлопів, яких Хмельниччина ще не скасувала. Ті повинності хлопів у панів-шляхти були вже не податком, а панщиною. Однак пани самі стереглись підвищувати ті повинності. Як де підвищили, то козацтво назад їх зменшувало. Коли в руських землях під Польщею і в Московщині неволя хлопа і панщина ставали щораз тяжшими, то в лівобережній Україні вони не могли бути більші, ніж була повинність посполитих у скарбових маєтностях. Козацька старшина за Мазепи не дуже використовувала свою власть над посполитими, бо „чёрнь“ на Україні ще мала велику силу а сусіднє Запороже все стояло за простим народом і гамувало апетити тих старшин, що мали охоту

сильнійше потиснути тодішню „податкову шрубку“, як то тепер каже ся.

Окрім хлопів посполитих, що не служили в війську, а податок платили повинностями в рангових і виарендованих маєтках української держави, були хлопів і міщани записані в реєстрі козацького війська. Сі козаки були собі таксамо господарями, як інші селяни, тільки що на кожній поклик старшина мусіли ставитись до воєнної служби. Військова служба не була тоді забавкою, так як нині. Козак мусів ставитись до служби не тільки з власним верховим конем, але і з кіньми, що возили харч і багаж козака. Козак мусів також мати власну зброю і власний харч, або власні гроші на харч. Воєнна служба козаків була також тим тяжка, що в тих часах боеві сурми не втихали ні на хвилину. Не на муштрі витягали козаки свої ноги, лише без перерви проливали свою кров і покотом клали свої голови в борбі за край, в борбі за народ; а як цар казав, то і за Москву. За сей важкий тягар козаки були вільні від усяких інших тягарів. Від них не мали права ні арендатори державних маєтків, ні ті, що сиділи на рангових маєтках, жадати ніякого послушенства, ніяких данин. Також в панських маєтках, які ще остались на Україні по Польщі, пани не мали права жадати від козаків ніяких повинностей. Козаки взагалі були вільні від усяких тягарів, бо двигали оден дуже великий тягар, іменно тягар воєнної служби. Що сей тягар був більший, ніж тягарі „посполитих“ хлопів, доказує се, що витримували його тільки багаті козаки. Біднійші зрікались свого козацтва і переходили на посполитих.

Так отже були на Україні три головні верстви українського народу: 1) Селянство, яке не служило в війську і не платило податків грошми, тільки працювало на тих, що служили народови, або платило аренду до державного скарбу; 2) Козацтво, що боронило край своєю грудню і своїм майном, а за те не мало тих тягарів, які мали „посполиті“; 3) Козацька старшина, яка управляла державою, боронила край своїм житєм, а за те мала доходи з рангових маєтків і повинностей „посполитих“.

Такий лад застав Мазепа. Але він застав таку політику Москви, про котру я вже згадав на вступі. Що робила Москва і що на те казав Мазепа, найліпше довідаємося з документів, які нам переказали московські вчені.

Москва перла до того, щоби на Україні настав такий лад, який був у Московщині. Там хлопці були вже приковані до землі, їм не вільно було переноситись з місця на місце, хіба як який пан продав його другому панові. В Московщині хлопець робив уже тяжку панщину і пани мали право хлопців не лиш продавати як товар, але і бити як товаришу. Ті „посполиті“ на Україні, котрим повинности в рангових або в виарендованих маєтках видались за тяжкими, втікали поза границі гетьманського панування на Слобідщину, що була під Москвою. Многі з них не довго розкошувались московським „раєм“. Засмакувавши вовводського хліба, втікали назад під українського гетьмана. Наші селяни, що нарікали на козацьку старшину, оселялись на землях московських панів рильського та путивльського повіту. В тих московських землях купив собі маєтки також наш гетьман. Чим різнилося поведене козацької старшини від поведення московських панів з селянами, найліпше свідчить се, що наші хлопці втікали від московських панів до Мазепи. До нині живуть в народі спомини про звірства Москалів над нашими хлопцями. Наших хлопців Москалі били, калічили і вбивали. Московські пани навіть послали московських хлопців в оселі наших хлопців, аби їх рабували. Московські пани самі заманювали до себе хлопців з України, кажучи, що український гетьман бере з них шкіру. Як наші прийшли до них, то Москалі робили їх кріпаками, силували їх до тяжкої панщини і страшно їх мордували. Український гетьман не мав там ніякої влади, але проте Мазепа не переставав опікувати ся своїми людьми, що покинули рідний край. Мазепа раз-у-раз писав до Москви дуже острі жалоби проти звірств московських панів. Через ті жалоби Мазепи цар таки видав наказ поводитись людяно з нашими хлопцями. Се не дуже помогло. Тоді Мазепа знов вислав до царя дуже остру жалобу. Цареві був тоді Мазепа дуже потрібний, тож він видав

у друге в 1701 р. до воеводів острій наказ, що як тільки Українцям буде яка зневага через воеводський або полковничий недогляд, то за се урядників будуть карати смертю і поконфіскують їх маєтки. Однак Москалі знали, що цар видав такий наказ лише на се, щоби „заткати губу“ українському гетьманови. Вони не знали, що через війну цар мусів дбати о ласку Мазепи, тож вони далі знущали ся над нашими людьми. Мазепа знов пожалував ся, що (1702) московські хлопи (підмовлені панами) з Ковчарницької волости (повіта) орлівської губернії побили Українців і гетьманського післанця. Сим разом винувників разом з їх жінками і дітьми заслано в Сибір.

Московський цар хотів колись, як зломить власть гетьмана і козацької старшини, роздати українські землі своїм генералам і ріжним московським панам. Через те й хотів він московську неволю переціпити також на українську землю, щоби руські хлопи робили таку панщину на тих московських заволоків і влізливців. Щоби се зробити, цар визискував рангові маєтки. На Україні було іменно так, що як який козацький старшина дістав ранговий маєток, то він мав право до того маєтку лише так довго, як довго був у службі. Як умер, то його діти вже не мали права до рангового маєтку і маєток назад вертав до скарбу. Так само вертав маєток до скарбу, як той старшина перестав бути старшиною: як його скинено з уряду, або як він сам покинув ту службу, за котру дістав маєток. Коли Мазепу вибрано гетьманом, то Москва всунула в договір таку точку, що гетьман не має права відбирати маєтків, на котрі „дані будуть царськ жаловані грамоти“. Цар став робити з того широкий ужиток і сам роздавав рангові маєтки, кому хотів. Як цар давав маєток такому, що не служив краєви, або як такий, що від царя дістав ранговий маєток, перестав служити краєви, то гетьман вже не мав права відбирати маєтку назад для скарбу і через те маєток перестав бути маєтком держави. Маєток ставав ся особистим панським маєтком, і по смерті такого пана з царської ласки маєток не вертав до державного скарбу, але переходив н діти пана. Як такий маєток був у руках пана, що не служив краєви, то повинність, яку робили хлопи, переста-

вала бути податком для краю. Та повинність перемінювала ся в панщину, бо пан за ті повинности хлопів не платив чиншу до державного скарбу. Ось в якій спосіб цар заводив на Україні панщину!

Треба знати, що як ранговий маєток давав якому старшині наш гетьман, то гетьман мав також право контролювати, як той старшина газдує на маєтку і як поводить ся з селянами. Гетьман все забороняв збільшати повинности і інші тягарі селян. Як ранговий маєток дав кому цар, то гетьман вже не мав права вторкати ся до господарки того пана. Пан з царської ласки мав право заводити в селі такі порядки, які були в московській землі. В московській землі була тяжка неволя, тож пан з царської ласки перемінював малі податкові повинности в тяжку панщину, а з вільних хлопів робив таких крепаків, які були в Московщині.

Ось як московський цар скріпляв на Україні панщину і заводив хлопську неволю! Через него вільні „посполиті“ переходили поволи на панщинних хлопів.

Мазепа, як міг, так боронив ся проти такого московського розбою. Мазепа не хотів давати земель української держави (рангових маєтків) на те, щоби при помочи тих земель козацька старшина перемінювала ся в таке дідичне панство, яке було в Польщі. Мазепа не хотів, щоби на тих рангових маєтках осідали всякі посіпаки московські та засмічували Русь московським панством. Мазепа не хотів дозволити, щоби податок, який „посполиті“ платили українській державі своїми повинностями, перемінював ся в панщину панам, котрі державі не служили. Дуже важна причина, чому Мазепа не хотів, щоби маєтки України роздаровувано на віки ріжним панам, була ще така: Чим більше рангових маєтків, котрими винадгороджувано якого старшину, перейшло на приватну власність, то тим більшою панщиною пани тиснули хлопів. Через те, що тих маєтків стало менше до роздання замість платні старшинам, старшини діставали менше маєтків, або лише частини маєтків. Однак, щоби вони могли при меншій маєтку вийти на своє, посполиті в тих їх маєтках мусіли робити більше повинностей і давати більше данин. Як державний скарб мав менше маєтків

до виарендованя, то за ті маєтки, що скарбови ще лишили ся, скарб мусів брати більший чинш від арендаторів. Арендатор знов, щоби відбити свій чинш, мусів посполитих більше тяснути „послушенством“, повинностями і да-

Петро Великий, цар московський.

винами. Так отже через те, що цар роздаровував скарбові маєтки України своїм попихачам, не тільки скарб України тратив жерело доходів, але ще в додатку побільшались тягарі народу в тих маєтках, що лишили ся

ще при скарбі. Страту, яку скарб України мав через втрату одного ранішого маєтку, треба було вислати з інших маєтків, треба було в тих інших маєтках побільшувати народови тягарі. Отже так то через царя побільшались тягарі в нероздарованих маєтках, а в дарованих самі пани заводили тяжку неволю і панщину.

Мазепа не хотів роздаванем маєтків на власність перемінити козацьку старшину в таких панів, які були в Польщі, він не хотів податкової повинности посполитих селян перемінювати в панщину, а самих посполитих в панщинних хлопів; се найліпше доказує його просьба до Москви. Мазепа домагався видання царського указу о відбирані „жалованих“, то є дарованих маєтків від тих, що вже не служать кравви. Такого указу Мазепа не діждав ся. Однак, коли тільки Мазепа зміркував, що цар його потребує, коли чув себе в „сідлі“, то не дивив ся на царське право, тільки відбирав такі царським указом надані маєтки і давав їх іншим, що служили кравви. Як Москаль або який зрадник дістав від царя маєток, то старав ся накладати і на козаків панщинні повинности. Як Мазепа платив старшині за службу кравви раніговими маєтками, то пильнував, щоби козак, то є народ вписаний в реєстр і обов'язаний до воєнної служби, лишив ся при своїх „вольностях“; щоби не мав ніяких повинностей, ні інших тягарів. Що Мазепа не давав простого козацтва на поталу старшині і панам, доказує його „універсал“ з р. 1691-го.

В сїм універсалі Мазепа пише:

„Нам донесено, що деякі духовні і світські особи, що з ласки царя і нашої, дістали маєтки, не уважають на тутешні українсько-руські звичаї і на порядки, які завело козацтво. Вони неугодно поступають з народом тих місцевостей: тяглих селян без міри обтяжають повинностями, а козаків приневолюють іти в селянство або викидають їх з маєтків. Дальше чули ми, що деякі пани, довідавши ся, що яка козака земля в їх селах була за часів Польщі панська, забирають сю землю собі.“

„Така робота панів противна і військовому праву і нашій гетманській волі! Тих земель, що за Хмельницького забрано від польських панів відвагою ри-

царства війська козацького, не вільно від козаків відбирати. Не вільно від наших сьмільчаків відбирати сего, що вони тоді завоювали шаблею і кровю!"

"Через те й тим нашим універсалом наказуємо, щоби властителі маєтків, так духовні як і світські, свою власть виконували умірковано, як каже українсько-руськвій звичай, щоби підданям не вигадували жадних новостий і тягарів. Особливо, щоби не тиснули козаків, що здавна живють в тих землях. Щоби не забирали від них земель, які посідають здавна (то є від Хмельницького), хоч би були докази, що ті землі за Польщі були панські!"

В р. 1692 Мазепа знов видав універсал, в котрім по доброму радив панам, щоби, як не хочуть стратити своїх маєтків, не робили підданям кривди в лісах, сінокосах та інших вигодах. В тим універсалі Мазепа грозив карами за утиски. Державцям пригадав, що вони мають обовязок володіти маєтностями в міру, не накладаючи нових тягарів і висше міри. Казав вдоволятись звичайними данинами від „посполитих“ і їх роботами. Як Мазепа довідався, що деякі полтавські державці обтяжали своїх „підданих“, то відобрав їм маєтки. Верківський сотник дістав від Мазепи нагану за те, що самовільно приблизив повинности посполитих. Де пани позаводили по кілька днів панщини, то Мазепа позменшував ту панщину так, щоби нігде не було більше, ніж два дні панщини.

За Мазепи не данини і повинности були тяжкі для селян; не вони руйнували народ. Народ руйнували наслідки тих воєн, які Москва провадила в своїм власнім інтересі, а до того тягар війни звалювала на наше козацтво і наше селянство. Чим більші видатки мав український скарб через війну, тим більше мусів стягнути з аренд. Через те і повинности посполитих мусіли ставати тяжшими. Ще гірше було се, що Москва казала Мазепі тримати охочі полки. До тих полків вписувалась „гомота“, що не мала ніякого маєтку і чужинці-заволоки. Великих касарень, як тепер, тоді не було. Ті охочі полки розквартировано по селянських і міщанських хатах. Так само по хатах розквартировано московські війська, що цар наслав на постій на Україну, або котрі

через Україну переходили на війну. Від селян жадано також, щоби давали для вештаючих ся по Україні московських військ підводи, за котрі Москалі також не платили. Ті постої Москалів по наших селах і підводи страшно руйнували наших селян.

Мазепа, як міг, так ратував селян від тої кари Божої. В р. 1696 15 тисяч козаків маширувало добувати турецьку фортецу Азов. Цар зажадав від Мазепи, щоби „посполиті“ везли аж до північного Донця харчі і військові прибори (багаж) для сеї армії. Мазепа рішучо супротивив ся наложеню сеї нової повинности на селян. Він написав до Москви: „Люди посполиті вже знищені руйною, яку в краю зробили вороги. Селяни збіділи через те, що мусять годувати охотні війська. Через те вже дуже багато покинуло свою батьківщину, поселяючись в Слобідщині. До сеї пори посполиті возили підводи тільки охотним козакам, компанійцям і сердюкам, а городові козаки возили собі запаси власними кіньми“.

В р. 1689 цар хотів будувати фортецу Новобогородськ руками руських хлопів (посполитих). Цар очевидно не гадав платити їм за ту роботу. Вони мусли б лишити господарство на божу опіку і на ціле літо прийти з власними кіньми і возами, та ще й з наймтом. Мазепа не позволив на се. Він сказав, що селян не можна відривати від їх хліборобських занять на їх власнім гадівстві. Як вже конче треба будувати фортецу, то руками козаків, бо вони є до військової служби і за се не мають ніяких інших тягарів. Так само не позволив Мазепа (в тім самім році) гнати хлопів на роботи коло фортец на границі між Запорожем а Татарією. Мазепа так поясняв своє вяржене:

„Козак сидить в кріности, тож ліпше йому поручити її на праву, бо він близше неї і вона йому потрібна. На посполитих (хлопа) вже й так звалено за багато тягарів. Як він сидить на чужій (панській) землі, або в рангових маєтках, то він мусть віддавати своїм панам належне їм „послушенство“: гатити греблі при млинах, косити сіно, возити дрова, платити чинш і помагати при других роботах. Через те, що мушу тримати компанійські і сердюцькі полки, селянини мусть і їх кормити, бо їх роз-

кватерує ся по селах. Через те, що через Україну переходять (московські) війська, селянин мусить давати (безплатно) підводи від місцевости до місцевости. Більше тягнути з хлопа не можна! Всім є тяжко; і козакам є тяжко. Але у городових козаків і землі більше і вони не мають повинностей. Обтяжаючи другими тягарями, треба бодай увільнити посполитих від участі в тягарях безпосередної воєнної служби“.

Який би то тягар був упав на наше селянство, як би Мазепа був послухав царя, доказує число людей зайнятих будовою фортеци. Роботою, до котрої вибрано козаків з шести полків, зайнятих було 20 тисяч людей!

Клопіт мав Мазепа з тими, що не були вписані в козацький реєстр, а котрих, як треба було більше війська, приймає на якийсь час до козацтва. Такі селяни, котрих прийнято до козацького війська, сейчас ставали вільними від усяких повинностей і данин. Як війна скінчилась і вони вже не були в війську потрібні, то їх розпускали додів і вони повинні були стати назад „посполитими“, то є знов робити свої давні повинности. Отже тоті посполиті не хотіли вертати в поспільство, хотіли далі зватись козаками. Мазепа не дозволяв на се, але не тому, щоби був ворогом селянства, або прихильником панів. Він се робив для добра усього хлопства. Бо як то було з тими хлопами, що на якийсь час вступали в ряди козацтва?

Се не були бідні хлопи, бо бідний хлоп не спроміг ся на власні коні на страту в війні, на зброю, на харчі. Бідний хлоп не міг також лишити своєї родини і газдівства на божу спіку. До козацтва пхались тільки дуже великі богачі між посполитими хлопами. Як війна минула і гетьман та край вже не потребував тільки війська, ті покозачені селяни вертали до дому. Вони вже ані в війську не служили, ані не давали краєви податку тими повинностями, які робили посполиті, що не були в козаках. І що з того виходило? — З того виходило таке, що в селі одні люди не мали ніяких тягарів, а за те ті тягарі спадали на плечі других і то на плечі бідніших. Як арендар скарбового маєтку платив до скарбу півтора сотки корон, то мав право жадати від півтора ста по-

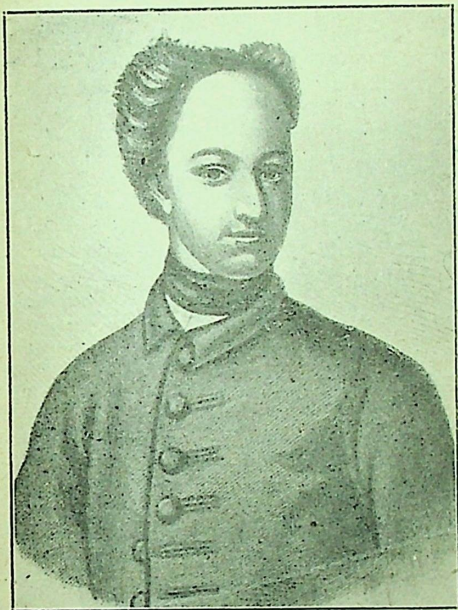
сполитих, щоби кождий з них робив у нього по одному дневи. Як з тих посполитих пятьдесятьох, що були через якийсь час козаками, перестали робити по одному дневи, то та сотка, що лишилась в „посполитих“, мусіла робити за тамтих. Се значить, що кождий посполитий мусів робити по півтора дня. Через те, що часть богачів козачила ся, на велику масу бідного народу спадали більші тягарі. Отсе причина, чому Мазепа не лишав між козаками тих посполитих, що вертали на ґрунт. Мазепа не хотів, щоби ті тягарі, які перше несли всі в купі, спадали на плечі меншого числа людий і то ще в додатку на найбіднійших. Цілком бідних людий, що не мали ніякого власного маєтку, Мазепа приймав до охотних полків, удержуваних коштом скарбу. Богачі не хотіли йти до сего війська. Вони хотіли бути місяць-два козаками, щоби ті тягарі, які вони несли вкупі з бідними, скинути виключно на плечі бідних. Справедливий Мазепа не давав бідним робити такої кривди.

Всіх посполитих не мож було вписувати в козаки не тільки тому, що арендатори скарбових маєтків перестали би платити арендний чинш і скарб України не мав би ніяких грошій. Мазепа був проти окозаченя цілого народу також тому, бо чейже треба було комусь справляти землю. В роках 1648—9 за Хмельницького пішов у козаки весь народ. І що з того вийшло? Не тільки панські, але і хлопські землі були необроблені. Народ здобув волю, мав багато нарабованого у панів золота і срібла, але не мав що їсти. Через то на цілій руській землі панував страшний голод, а на Волзні в 1651 році від голоду були случаї людодіства! Ось тому Мазепа не позволяв, щоби вся маса народна проміняла плуг на меч.

Хоч Мазепа виратував якось селян від робіт при будові фортец, то про те він деякі фортеци будував радо, приміром Новобогородск. Козаки нарікали на сі роботи, але та фортеца здержувала Татар від нападів. Як була фортеца, то сиділо в ній військо і не треба було його розквартировувати по селянських хатах. Особливо перед злодійствами і розбоями московських вояків така фортеца була одним ратунком. Край, де будувалась Новобогородська фортеца, був обезлюднений через та-

тарські напади. Залюдвити його мож було тільки під охороною гарнізону (залогв) фортеци.

На лівобережну Україну приходили величезні маси народу, що з правобережної втікав перед звірствами польських

Карло XII, король шведський.

військ. Сам Мазепа ще за свого попередника гетьмана Самійловича їздив у Москву переговорювати о розселеню 20 тисяч родин, що втікли з Правобережної України. Їх поселено здовж полудневої границі України. Щоби не руй-

нували їх татарські напади, щоби вони знов не потребували втікати в світ за очі, Мазепа будував там фортеці. Правда, що фортецю Новобогородськ цар казав збудувати для Москалів і зразу вона була в руках тих катів руського народу, але Мазепа умів так підлещуватись цареві і дурити його, що в р. 1700 дістав ту фортецю під свою владу.

Тяжка була борба Мазепи з лайдацтвами московських військ на Україні, бо вони не були під його командою, тільки під командою царських генералів і воеводів. Які то наші опікуни були ті Москалі, побачимо на кількох штучках, про які читаємо в московських таки книжках.

В р. 1702 московський підполковник Левашов машірував з московським військом попри наше місто Кишенку. Він післав до міста наказ, щоб громадяни Кишенки зустріли його хлібом-сіллю та дарунками, а за се він не зачепить (не буде рабувати) міста. Щоби від напасти не пропасти, Кишенці вийшли до Москаля з возами повними хліба, курій, гусий і нап'ятків. В додатку самому підполковникові, аби відчепив ся, дали „в честь“ 15 талярів грішми. Левашов взяв те все, але не сповнив своєї обіцянки. Він увійшов з військом у місто і розквартирував своїх Москалів по людських хатах. Його вояки-рабівники не тільки об'їдали людей, але в додатку попали їм хати, стодоли і спльондрували городину. Так об'їдали і рабували Москалі Кишенців кілька день. Як Левашов виходив з Кишенки, то „дав руку“ (обіцяв), що тепер Кишенцям вже не буде шкоди. Однак як дійшов до Переволочної, то післав назад у Кишенку своїх Москалів. Вони забрали Кишенцям багато плугів та волів. Кишенці мусіли самі їхати за Дніпро і власних волів викупити талярами. Коли оден Кишенець спитав, чи цар позволив так робити, то Левашов трохи не проколов його списом і закричав: „Годі вам, бісові діги, „хохли“ (чуби) свої у гору підіймати! Вже ви в нашій торбі!“

Командант одного відділу московського війська Скотов був таки правдивим скотом. Як він в 1702 р. машірував через Україну, то його жовніри, як прийшли до якого нашого міста, били людей немилосерно, а ще більше,

як зловили кого з наших за містом. Одних вони калічили ножами, а вишх, як Татарва брали в неволю. Коли козацька старшина прийшла до Скотова привитати його, то він казав ударити у бубни, щоб не чути було, що вони кажуть. На останку Скотов казав прогнати їх топорами.

За право продажі горівки платили на Україні чинш до державного скарбу українського. Тимчасом в р. 1702 приїхали собі до Керберди Москалі і стали самі шинкарувати, хоч чиншу не заплатили. Громадяни пішли до Москалів з хлібом-сіллю та просили, щоби вони не торгували. Тоді Москалі кинулись на них з дручками та списами, а деяких схопили і яко вязнів повели на човни, обдерли їх, врізали чуби, як ознаку ганьби і пустили мало не голыми.

В 1702 році гетьман Мазепа писав до Москви і жалував ся на розбої, які на Україні робили московські вояки. Гетьман писав, що як Москалі переходили через міста і села полтавського полку, то вони обкрадали народ. Вони забирали ніби на підводи людські коні і не вертали їх, доки господар не дав їм хабара. Як Москалі де станули на постій, то розкватирувались по хатах і ішли на рабунок. Москалі робили тоді нашим всякі збитки, знущались над нашими, грабували їх і навіть вбивали. От таке писав Мазепа до Москви і просив, щоби цар заборонив своїм воякам кривдити наш народ.

В 1705 р. їхав з Москалями з Могилева на Київ Іван Зиків. Про його звірства полковник Полуботок так писав до гетьмана Мазени: „Ті Москалі відмикали дома, забирали кожухи і одєжу, різали гуся й курий. Коли сотника не було, вони усадовили ся в його домі. Як сотник вернув, то Москалі хотіли його вбити, але він утік і сховав ся в криниці. На посьміх випустили з бочки горівку на двір. Дяка з крелоса в церкві вивели і так побивли, що ледви чи жити буде. Ганяли ся за людьми і калічили їх тесаками так, що бідні люди хотять покидати свої рідні дворища. Москалі забрали людям сімдесят коний та багато дечого иншого і з тим пропали“.

В 1706 р. до гетьмана приходять з усіх сторін України сила скарг на звірства Москалів. Мазепа писав про се до царського заступника Головкина і благав його найти спосіб, щоби приборкати сваволлю московського війська. На доказ післяв скаргу городенського сотника на лайдацтва Москалів, що переходили через його сотню: „Майор Евстарович і капітан Яковлевич йдучи з Москалями, чинили людям перш за все в моїх сотні великі кривди і навіть убійства. В Хоробровичах одного чоловіка замордували за те тільки, що з кіньми втікав до ліса (Москалі хотіли видко коні вкрасти). Перше коліна прокололи тесаком, а потому з рушниць пострілили. На полі Москалі взяли з кіньми хлопця Івана і не знати, де поділи. Окрім того вкрали ще десятеро коний“.

Як Москалі довідались, що шведське військо маршує на Україну і хоче обсадити місто Стародуб, то московський генерал Інфлянт перестрів Шведів і скорше ніж вони, обсадив московським військом Стародуб. Увійшовши в Стародубщину, Інфлянт палив села, хутори, пасіки, млини, збіже на току. Московське військо, що прийшло ніби боронити край від Шведів, рабувало і обдирало мешканців полку, силоміць зганяло народ до фортеці, примушуючи його до тяжкої праці та безчестячи і зневажаючи їх при тім та називаючи зрадниками. Перед тими „спасителями“ руського народу, народ і козакі Стародубщини, котрі лиш могли, втікали і розповсюджували по всій Україні тривогу. Коли таке Москалі виробляли з полчанами, проти котрих не мали доказу, що вони хочуть іти з Мазепою проти Москви, то як вони мусли знущати ся над тими, що відразу пішли бороти ся за святу справу! Часть козаків Стародубщини, що втекла утечи перед Москалями, або котрих звірства Москалів присилювали втікати, так приступила до Шведів, що вели війну з Москвою.

Навіть тоді, коли Мазепа вже візав народ до борби з Москвою і Москалі в своїм власнім інтересі повинні були не дратувати наш народ, вони не покинули своєї московсько-звірської вдачі. Чернігівський полковник ввів скаргу на салдатів московського майора Генінга, що во-

ни знущають ся над нашим народом. Коли наші пішли до майора жалувати ся на ті лайдацтва, то майор вигнав їх, а одного отамана так штовхнув у бік дулом рушницї, що він полетїв стрімголов по сходах і майже на смерть потовк ся.

Московські царі нищили страшно наше козацтво военними походами. В тих походах загинувала велика сила козацтва, а їх господарства руйнувались. Ціла козацька армія бере участь у походах Москалів. В 1695 р. Мазепині козаки здобули турецьку фортецу Кизикермень і три сусїдні фортечки. В 1696 р. лише поміч наших козаків дала Москалям в руку турецьку фортецу Азов. Мазепа відпер також кілька татарських нападів на Україну. Уживаючи українських козаків у війнах, які цар вів лише в користь Московщини, московський цар цілком не дивив ся на се, що від тих воєн загинувало все козацтво і Україна. Він раз-у-раз жадав від гетьмана і козаків таких річій, що ми мусимо спитати: „чи звір він був, чи божевільний?“ В 1696 році цар казав вислати під Азов 5.000 піхоти і 15.000 кінноти. За ними на возах казав вислати харчів на 3 місяці, а кождий козак мав іще мати власних грошей на харч на оден місяць. Як знаємо, Мазепа не дозволив, щоби сї харчі везли селяни. Але і козацтво було зруйноване і йому було тяжко спромогти ся на власний чотиромісячний харч, та на таку масу коний. Під їздців і на підводи треба було взяти найменше 40 тисяч коний. Мазепа відповів цареві: „Тільки коний не набересь у козаків. Многі так збідніли (через войовничість царя), що коли пішли в похід, то родинї не лишили на господарстві ніякої челяди і нема кому везти їх запас. Лише деякі з них могли взяти з собою дещо для прокормлення в дорозї і виступили в похід на одній конинї, котрою робили дома“.

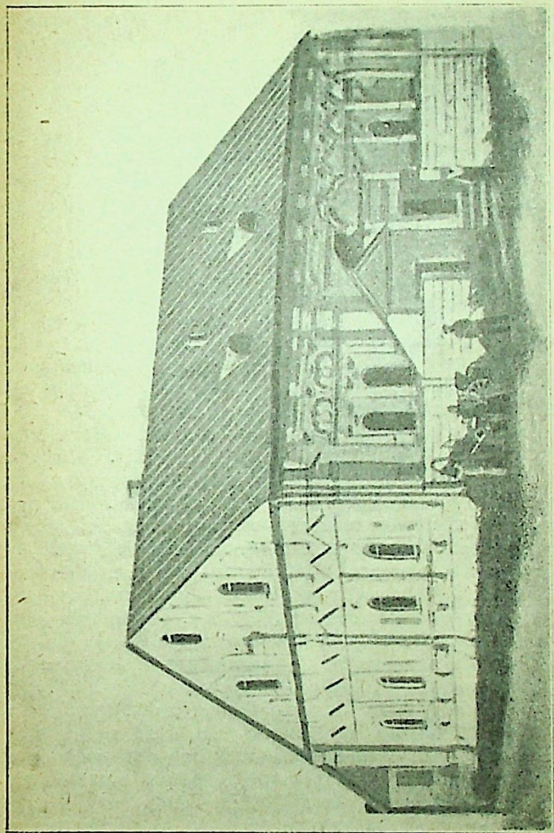
Найбільше знищений був народ в полтавськїм полку (краю). Він був на шляху з Москви на Крим і туди найчастїйше переходили Москалі, що грабували народ. Весною 1698 полтавський полковник сповїщав, що після Рїздва до Таванська послали пять разів харчі (для Москалів) і кожда громада полку виражала в сю далеку дорогу кілька десятків підвод. Мазепа післав се письмо

до Москви і від себе додав: „Вже 11 років тягне ся війна з Кримом і всі військові сили йдуть через полтавський полк. Люди бідніють, бо їм (Москалі) витолочують і випасають траву та збіже (!), вирубують гаї по їх давних займанщинах. Гонці (московські), що без перестанку їздять не тільки з царськими грамотами, але і з воеводськими „пам'ятями“, вимагають собі в мешканців наїдків та напитків, а є такі, що насміляють ся безславити і бити громадську старшину. В додатку в р. 1698 не вродив хліб. Люди харчують ся лободою з половою, або деякими лісовими бруньками з лободою та лупою, бо чистого хліба ні в кого не найдеш. Через то по українських громадах навіть не купиш збіжа“. От таке лихо було на Україні. Але камяному серцю московського царя було байдуже, що хліба нема: „для мого війська таки мусиш дати, та ще й привезти під Азов власними кіньми!“

В 1700 р. цар казав вислати козаків на північ поза Україну, щоби Полякам помагали бити Шведів. Мазепа мусів слухати і вислав насамперед одно військо під командою Іскри, а друге під Обидовським. Москалі, ні самі Поляки не журили ся тим, що будуть їсти ті козаки в чужім краю. З тих, що пішли під Іскрою, багато втікло через Польщу до дому, бо з голоду гинули і самі козаки і їх коні. Мазепа писав Москалям, що „так над людьми знущатись не можна. Одні вернулись без коней, у других коні ледви лізуть. Богато козаків вернуло до краю без чобіт і без одежі“. Над козаками, що були під Обидовським, Москалі у псовській землі збиткувались і зневажали їх. Як козаки їздили за харчами, то Москалі били їх, а навіть 40 чоловіка вкинули в ріку.

В 1701 році Мазепа вислав з наказу царя пять полків під командою Апостола бити Шведів. Ті козаки побили шведського генерала, але яку за се заплату дістали від Москалів? Насамперед Москалі відобрали ту добич, яку козаки здобули собі своєю шаблею і власною кровю. Потому поводитись так зневажливо з козаками, що вони цілими гурмами втікали до Шведів, щоби разом з ними бити Москалів.

Будинок Мазепи в Чернігові.

В 1703 р. і Запорожці помагали цареві і стояли тоді в Московщині при устю ріки Неві. Хоч вони робили се добровільно, бо до Запорожа цар не мав ніякого права, Москалі із ними не поводитись ліше як з Українцями. Вони там голодували, бо Москалі не давали їм ніяких харчів, ані грошей на харч, тільки половину з того хліба, який зобовязались були давати.

В 1704 р. Мазепа мусів з царського наказу вислати на поміч Полякам проти Шведів два козацькі війська: одно під полковником Мировичем, друге під Апостолом. Козаки Мировича були коло Львова при польським війську. Поляки втікали перед Шведами домів, а козаків, як жалував ся Мирович, „ведуть в осени по трясавицях і на стаціях бють за вязку сїна“. Цар і його приятелі Поляки хотіли, щоби козацькі коні жили воздухом! Козаків Апостола дали під команду Німця в царській службі, Паткуля, і гнали аж в Познанщину, де вони мали помагати Полякам разом з німецьким військом польського короля. У козаків вже цілком зносилаь одіж, так що ходили в самим лахмітю. Вони терпіли голод, бо не давали їм харчів, а казано самим собі молотити снопи (в чужім краю!), молоти зерно і пекти хліб. Паткулеви було замало того, що козаки знали свою власну муштру і до німецької муштри не були обовязані. Він казав муштрувати козаків по німецьки, а тих козаків, що не могли привикнути до дурної німецької паради, дуже бито і страхано шибзницею. Тільки який козак хоч на волос випхнеть ся із строю (гліду), зараз його били, хоч би він не був простий, а з полкової старшини. Козацький сотник Родзянка одного разу помітив: „як повчать ся з пів року, тоді хйба навчать ся!“ Се взяла йому за зухвалість і Паткуль хотів його на смерть сказати. Доперва, коли зміркував, що козаки можуть збунтуватись, пустив його.

Москалі, Німці і Поляки, що тоді були разом, обрабовували тих наших козаків, що їх московський цар післав аж у Познанщину. В самим Познанн скоїлось ось що: Козаки мали власні добрі коні. Москалі і Німці мали самі здохляки. Одного разу козаків обступило нагло два тисячі саксонської кінниці. Попереду взяли під варту всю козацьку старшину. Потому за-

брали козакам всі коні. Кращі забрали собі команданти, а прочі не знати, де діли. Певно продали і пропили. Козаки лишилися без коний, пару сот миль від рідного краю! Вони вже не хотіли служити таким собакам і пустились пішки і о жебранім хлібі до дому. По дорозі наткнулись на Шведів, котрі їх побили так, що труном лягло 1.700 чоловіка. На Україну вернуло всего 80. Тих, що вернули, цар казав за се покарати на смерть (наказом з 20. грудня 1704)! Мазепі ледви повелось випрошити їм царське прощєне.

Немало натерпіло ся від Москалів козацьке військо, що з наказу царя стояло в 1705 році на Лютві. Царським наказом заведено там кінну почту. Сю почту наказано обслуговувати козакам. Сей наказ московські офіцери визнакували для себе так, що козацькі коні або крали для себе, або їх нищили тяжкою роботою і голодом. Наставлений над козаками наказний гетьман Горленко так жалував ся в письмі до Мазепи: „Коний гонькою загнано. Трех козаків (Москалі) напали і зарубали сокирами. Козаків, що стояли по черзі на почті, нераз находили вбитими. Довідатись тяжко, хто вбив, бо (Москалі) не кажуть. Москалі відбирали у козаків коний і втікали на них, а козаки мусіли коний шукати. Часами находили їх замордованих від прудкої їзди, та ще й без паші. Часами бувало так, що московський офіцир, що брав коня (з козаком), немилосерно гнав його і бив коня й козака разом. Самого наказного гетьмана Горленка зіпхнуто раз з коня і забрано під підводи коний його і других старшин козацьких, що з ним їхали.

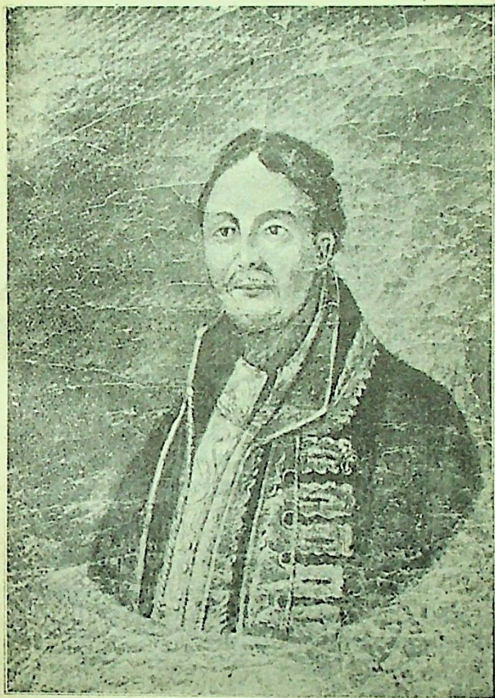
Московський цар нищив ще козаків в той спосіб, що як йому потрібна була фортеца для московського війська, то він сю фортецу казав будувати не руками Москалів, а козаків. В додатку московські інжиніри були тумани і сам Петро також не знав, як будувати. Через те дуже часто зле зробили роботу і козаки мусіли другий раз те саме робити. В 1706 р. козацтво ріжних полків працювало над фортецою київською. Цілих 5 місяців літних робили вони на своїх харчах (!). Як фортеца вже була скінчена, цар в серпни сказав, що місце, де збудовано фортецу, не придатне. Він наказав козакам будувати

нову фортецю навкруги печерського монастиря — хоч бє до пізної зими.

Московські офіцери поводитись з козаками по звірськи. Били їх палками, обтирали вуха і як могли, знущались над ними. Відолахи козаки терпіли всяку біду. Терпіли величезну спеку на земляних роботах. В додатку журились сараки, не знаючи, що там дома дієсь, бо знали, що без них дома нема кому скосяти сїно, зібрати збіже. В додатку вони тремтіли, бо московські війська безнастанно вештались по краю, рабували козацькі села, знасилювали козацьких жінок та дочок, крали та нївечили конїй і худобу, а людий, навіть старшину побивали. Коло тої кївської фортеци козаки мусли робити і через цілий рік 1707. Через дурних інжинїрів окіп обсапав ся і треба було його сипати наново, та ще й до того додаткові окопи сипати. Козаки від тої роботи вже просто гинули. Мазепа знов звернувся до Москалів з просьбою, щоби козаків звільнили від тої роботи. До царського заступника Головкина Мазепа писав: „Мої козаки в царській службі в Кїві так знемогли ся і стратились від цілорічної праці коло фортеци, що вже не можна більше посилати їх на жадну роботу. Від безмірних трудів без нїякої перерви третина козаків хорувє. Ті, що здужають ще, давно вже не мають з чоґо жпти і як жебраки які ходять по монастирях та дворах і просять милостинї; останню одежу продають, щоби прохарчуватись. Не тільки козаки винищені, але і конїй, що возять дерне, дерево, частоколинну, цеглу, ваино — так затягнено, що й одну милью не можна поїхати ними“. Мазепа і до царя післав просьбу, щоби позволив розпустити козаків. Він писав, що вони ще у себе мусять понаправляти і укріпити ріжні місточка. Однак цар позволив увільнити козаків від робіт коло фортеци аж в падолистї.

Чимало клопоту, жури і біди мав Мазепа через велику приязнь Москви з Польщею. Правобережці під проводом Палїя не хотїли признати польського ярма. Через те велась між Правобережцями а Поляками довголітна кровава війна. Козаки правобережної України благали Мазепу, щоби допоміг їм у тій борбі з Польщею. Палїй благав Мазепу, щоби він взяв правобережну під свою власть.

Гетьман Іван Мазепа.
(Оригінал в музею міста Львова.)

Мазепа хотів се зробити, бо хотів злучити всі українсько-руські краї в одну цілість. Однак без дозволу царя Мазепа не сьмів ані взяти правобережної України під свою власть, ані взагалі не сьмів помагати їй в борбі проти Поляків. Москва зробила вічну згоду з Польщею, тож коли Мазепу вибрано гетьманом, Москалі з'обов'язали козацьку старшину: „ніяким чином не втручати ся в ті міста, що через довічну згоду (Польщі з Москвою) лишились під польським королем.“ Мазепа раз у раз писав до Москви і сам навіть їздив до царя та просив, щоби Палія і правобережну Україну взяти „під царську руку“. Однак цар Петро був невмолимий. Він завзяв ся закувати руський народ по правім березі Дніпра в польське ярмо. Цар не тільки не дозволив Мазепі дати поміч Правобережцям, але противно казав вислати лівобережних козаків на поміч Полякам, щоби брат присилював брата в чужу неволю. Мазепа, хоч над його головою висів московський меч, не зробив того лайдацтва і не послав своїх козаків бити Правобережців. Цар якось бояв ся карати за се Мазепу, але за те давав Полякам великі гроші на те, щоби Польща могла наняти собі військо на поневоленє правобережної України. Яке звірське серце було в груді того московського „опікуна“ руської землі доказув ось що: З одної сторони Польща напирала на свого московського приятеля, щоби раз вже поміг їй взяти під ноги правобережну Україну, котра їй не піддавала ся. З другої сторони Палій не давав спокою Мазепі і цареві та благав, щоби вони виратували правобережну Україну від польської напасти. Цар хотів закінчити з Палієм і догодити Польщі в той спосіб, що в 1703 році казав Мазепі ніби згодити ся на просьбу Палія. Казав взяти Палія і його полковників до себе, а правобережну Україну обсадити гетьманськими полками. Як Мазепа вже дістане в свої руки Паліївців і Правобережну Україну, нехай тих героїв разом з їх країною віддасть в руки Поляків. Мазепа, хоч знав, за що оба його попередники скінчили в Сибірі, так відписав до Москви: „Не можу я брати на душу того гріха, щоби привітними запевненнями прихилити Палія, Самуся і Іскру до послуху, а потому віддати їх Полякам в неволю. Не можна запевнити їх.

що вони (як вже будуть в польських руках) лишать ся живі і здорові та в посіданю свого добра. Поляки не тільки з козаками, але із усім руським народом, що під їх власттю, поступають по тиранськи". В 1704 році цар знов візвав Палія, щоби віддав край Полякам.. Мазепі знов казав цар іти разом з Москалями, щоби знищити Палія, а край передати польському королеви Августови. Мазепа бачив, що згине і Палій і правобережна Україна. Він не довго думав. Він рішив ся ратувати від польської неволі бодай Правобережну і її народ. Зробив се в той спосіб, що жертвуючи Палія, ратував край і народ. Мазепа пішов з своїм військом на Правобережну Україну. Запросивши Палія до себе, взяв його під варту і відіслав у Москву. Потому обставив своїми козаками край ніби на се, щоби його, так як була царська воля, віддати Полякам. Однак Мазепі ані снило ся робити се, що забагло ся цареві. Хоч Поляки допоминали ся передачі краю, Мазепа все викручував ся перед царем, що „тепер ще не пора“ і иншими крутіїствами. Скінчилось на тім, що Поляки Правобережної таки не дістали і вона аж до упадку Мазепа була в його руках, злучена з Лівобережною.

Читаючи про сю нелюдеську господарку Москви на Україні, певно не оден з Вас спитає: „Чи ті хлопи на Україні, чи сі козаки, їх старшина і сам гетьман були з дерева, що так спокійно терпіли всю ту зневагу, всі ті московські знущаня? Чи нігде не показував ся дух бунту?“ О ні! В цілій Україні кицїло. Москаля ненавидїло все, що жило на Україні. Бунтувались хлопи, бунтувались козаки, бунтувалась і старшина. Бунтувалось також серце Мазепа, але його розум казав йому успокоювати народ. І Мазепа через 20 літ голосив вірність цареві та давив усякі бунти, бо знав, що сила України ослабла і як Москаль прийде бунт давити, то здавить його так, що вже більше трава не поросте, де були цвітучі села і міста. Що дух бунту панував скрізь: по містах і селах, між хлопами і козаками, серед бідних і богатих, — доказують часті вибухи від початку до кінця гетьманованя Мазепа. Бунти викликували горячіїші, що не знали, яку велику силу має Москаль, а як обезсилена в Україна. Перший більший бунт викликав високий урядник українського

міністерства, військовий канцелярист Петрик. Коли він в 1692 році вдерся з Запорожа на Україну, щоби край увільнити від Москалів, то до него пристали селяни і хлопи орельських громад. Повстане проти Москви розкинулось аж до Ворскли. Охоту до бунту показували також мешканці Сокольські і Кишенці. Сей бунт здавив сам Мазепа. Однак ті козаки Мазепи, що йшли давити бунт, ненавиділи Москалів. В самім таборі гетьмана, оден козак, піднивши собі, кричав вимахуючи шаблею: „давайте рубати Москалів!“

В р. 1707 маємо скрізь по всій Україні сварки і кроваві бійки між Руєннами а Москалями. В тім то році збунтувались проти царя російські козаки (Донці) під проводом Булавина. Як тільки про се довідав ся український народ, так зараз став юрбамивтікати до Булавина. В 1708 році до його табору над рікою Калміусові зібрало ся до 8000 Українців. Вєі місцевости, в котрих не було сильних, а вірних цареві гарнізонів, прилучились до бунту. Хоч цілу армію Булавина знівечено і він сам погиб, повстане по українських містах тяглось до кінця 1708 р. Се є найліпшим доказом, як український народ страшно „любив“ Москву і московського царя!

Як в р. 1702 Мазепа в наслідок царського наказу став висилати козаків на північ, то писав до Москви: „Усі кричать в оден голос: Ми зовсім пронащі, а гублять нас Москалі! У всіх одна думка втечи за Дніпро. Може вибухнути несподіване лихо!“ Що козаки думали про Москву і царя, показує ся з того, що говорили сьмільвійші з них. Кобецький сотник Мандрика сказав раз своему атаманови: „Не буде в нас добра, поки буде жити сей гетьман, бо він за одно з царем!“ Про сі слова донесли цареві і цар казав сотникови відрубати голову. Козацька старшина, що бачила, як цар губить народ України, перла на Мазепу, щоби він відрік ся Москви. Подковник Горленко сказав раз Мазепі в очи: „За душу Хмельницького молимо Бога, а твою душу діти наші прокленуть, як ти в такій неволі лишиш козаків“. Мазепа порадив тоді старшині, щоби вкупі поїхати до царя з просьбою, щоби перестав так знущатись над Україною. Мазепа сам перестерігав царя перед наслідками,

які буде мати московська робота на Україні. Він писав до Москви, що у всіх Українців „дуже підупала прихильність до царя“. Мазепа висказався дуже делікатно, бо народ кляв царя і всіх його Москалів, та в кожній хвили був готовий до бунту. Такий бунт счинився був раз навіть в р. 1704, таки в самім таборі Мазепи коло Любара. Козаки не хотіли далі вислугуватись Москві, ні, з її наказу, польському королеви.

Цар, котрому як раз розходилося о се, щоби знищити наш народ і вигубити козацтво, сьміявся з жалоб і просьб народу. На жалобу Мазепи, котрий в 1707 році доносить цареві, що народ вже бунтує, бо далше не годен терпіти страшних кривд, цар казав так потішати народ: „Через війну з Шведом (в обороні Польщі!) без сего не можна обійти ся. Ті прикрости (описані нами розбої Москалів) треба терпіти задля загальної користі державної“. Цар обіцяв народови свою ласку, коли скінчиться ся війна. Через звірства Москалів, діставалось і Мазепі, бо селяни і козаки не знали того, як Мазепа боронив їх в своїх письмах і протестах до Москви, та в своїх устних розмовах з царем. Ті письма Мазепи до Москви і зарядження, які цар видавав Мазепі, а що гірше, своїм воеводам і генералам на Україні, були для народу тайною. Народ не знав, що як би не Мазепа, то нераз було би ще гірше.

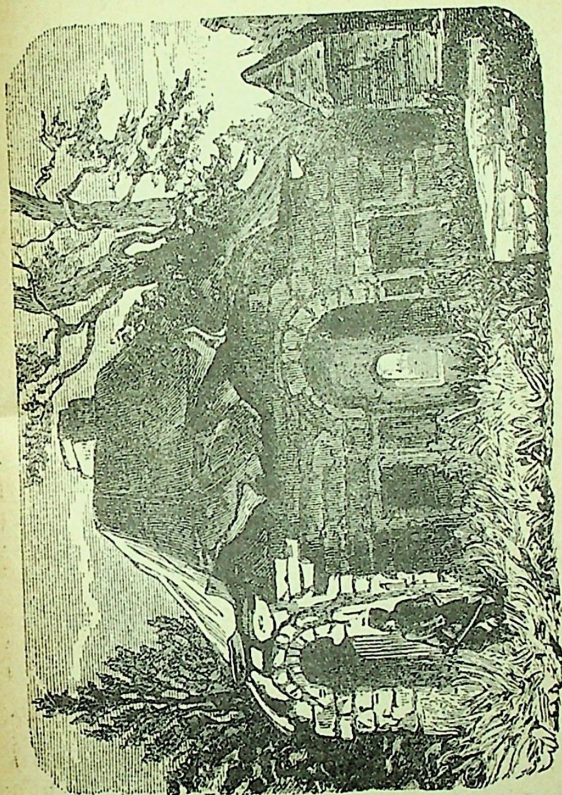
Коли в р. 1708 Шведи вже маширували на Україну, а цар казав Мазепі вислати проти них за ріку Десну українські полки, то козаки миргородські, прилуцькі і з інших полків збунтувалися і не хотіли йти за Десну, бо Москалів ненавиділи через їх звірства і не хотіли битись за них.

Мазепа мав ще більше причин бунтуватись проти Москви, бо Мазепа знав більше, ніж знав народ. Мазепа вмів так затуманити Москалів, що вони мали його за скінченого зрадника України та запроданця Москви, а цар мав його за найбільшого свого приятеля, котрий на бажання царя заріже — не то власний народ — але й рідну маму. Тому то так цар як і московські вельможі не таїли перед Мазепою своїх плянів. Від них знав Мазепа, що як цар покінчить реформувати Московщину, як покінчить усі

війни і вже не буде потребувати Українців, і як тими війнами вигубить українське козацтво, так що вже не буде кому боронити волі України і волі руського народу, то тоді доперва цар возьме ся „реформувати“ Україну. Мазепа знав, які то мають бути ті реформи. Отже насамперед мала бути скасована козацька старшина, а на її місце мали прийти московські генерали і московські офіцери. Між тих московських генералів і офіцерів мав цар роздарувати всі скарбові маєтки, а хлопи в тих маєтках мали стати панщинними рабами своїх панів, так як се було в Московщині і в Польщі. Замість чиншу з тих маєтків до державного скарбу України цар мав наложити на народ податки до царського скарбу. Потому мало бути скасоване козацтво, а на його місце заведена рекрутщина до московських полків.

Про все те знав Мазепа. Однак він бунту не робив з двох причин. Перше тому, бо знав, що ще не сила України виграти бунт, а друге, що цар ще потребував козаків і тому свої „реформи“ на Україні відкладав на пізнійше. Мазепа старав ся використати сей час на се, аби скріпшити сили України так, щоби в хвили, коли вже доконче треба буде зірвати з Москвою, Україна могла виграти справу. Тому то Мазепа насамперед очистив всю старшину козацьку від усяких москвофілів-зрадників. Мазепа кольонізував пустарі України, щоби край мав густійше населенє, більше рук до плуга і більше рук до шаблі. Мазепа будував фортеци, ніби для царя, але властиво для себе. Він вилівав гармати і збирав гроші, без котрих ніяка війна неможлива. Він старав ся придбати конечних для кожної держави образованих людей, тому засновував школи, та вислав багато спосібних молодців до заграничних шкіл. Він ждав, аж все козацтво і весь народ на власній шкірі переконають ся, що московська „опіка“ згубить край, згубить весь народ. Ждав на хвилю, коли буде можна дістати якусь сильну і певну поміч в борбі України з Москвою. До сеї пори Мазепа здержував і поборював усі бунти і догоджував цареві, викручуючись тільки ріжними штучками перед деякими дикими забаганками нашого ката.

Розвалини дому Мазели в Батурині.

Однак став наближатись час, котрого Мазепа так бояв ся. Від 1698 року вже цілком певно стояв на тім, що дальше жити під царем не можна. Цар воював з Шведом. Мазепа знав, що як скінчить ся та війна, то правобережна Україна піде в польське ярмо, а лівобережну цар зреформує по московськи так, що народ стане жалувати за польським ярмом. Нікому буде обстати за народом, бо війна з Шведом вигубить до решти козацтво. Була послідна хвиля, щоби скинути московську „опіку“. Прійшла також надія чужої помочи, певнійшої ніж та, яку Хмельницький або Дорошенко мали від Татар-бісурмен. Шведський король звоював Польщу і замість короля Августа посадив на польським престолі Лещинського. Щоби сей міг крепко усадовитись на престолі та щоби Шведами могли здавити Москву, котра ратувала давного коррля польського Августа, потрібна була і Лещинському і Шведам поміч українських козаків. За сю поміч і на се, щоби Москву на віки ослабити, король шведський Карло зобовязав ся вибити Україну з під Москви і обезпечити Україні державну незалежність. Таку угоду з ворогом Москви зробив Мазепа на жадане всеї козацької старшини, так генеральної, як і полкової. Колиж старшина стала йому дорікати, що він хитає ся, він присяг старшині, що сам поведе козаків разом із Шведами проти Москви. Обережний Мазепа все таки ждав, як піде війна між Шведами а злученнми з Москалями Поляками. Коли Польща вже була підбита і Швед рушив на Московщину, щоби і її добити, тоді і Мазепа зірвав отверто з Московщиною.

Справа була би пішла добре, як би не зарозумілість і загонистість шведського короля, котрий не любив слухати старших і досьвідних дорадників. Мазепа хотів стягнути до свого табору всеї козацькі відділи і викликати бунт всего народу проти Москалів. Хоч все козацтво і весь народ ненавиділи Москву і все були готові до бунту, то сей бунт був можливий тільки тоді, коли би з України вступила ся часть московських гарнізонів і коли би відійшли в глуп Московщини ті великі московські армії, що тоді якраз стояли при границях України і на вість про бунт могли сейчас вмаширувати на Україну та бунт здавити в зароді. Мазепа хотів, щоби Шведами

пішли на Москву. Тоді московські війська були би відійшли від границь України і з самої України. Тоді наш гетьман був би викликав бунт народу, а вирізавши на Україні решту московських військ і воеводів, був би стягнув усіх козаків до купи, та помаширував з ними до Шведів добивати Москалів. Шведський король інакше зробив. Він розпочав в червні 1708 марш, але в вересні звернувся не на Москву, а на Україну. Тим стягнув він на Україну ще більше московських військ, так що про народне повстання вже не могло бути бесіди. І розкинутих по всіх усядах козацьких військ Мазепа вже не міг стягнути до себе. Швед прийшов на Україну так скоро, що Мазепа не мав часу приготувати оборону своїх фортець. Навіть гетьманська столиця Батурин не була готова до оборони. Мазепине серце вже віщувало невдачу, бо коли почув, що король Карло маширув на Україну, він в розпучі крикнув: „От чорт його сюди несе! Та він усі мої пляни знівечить і введе за собою московське військо на наше знищене і загибиль!“ Мазепа захитавсь, не знаючи, що йому робити. Однак козаки приперли його до муру так, що він рішивсь пробувати щастя. Взяв тих козаків, яких в тій хвили мав під рукою, яких 11 чи 12 тисяч і рушив 24 жовтня з Батурина до шведського табору за рікою Десною. Вже на другий день Москалі стояли під Батурином, а 9-го падолиста здобули його через зраду. Місто зрівнали Москалі з землею, а народ, разом з жінками, старцями і дітьми вирізали так, що не лишилась жива душа. Се, що сталось з Батурином, відстрашило народ цілої України від повстання. Приятель Мазепа і оден з головних учасників заговора, стародубський полковник Скоропадський, не пішов за Мазепою до шведського табору, бо заки Шведи дійшли до Стародуба, влізло там московське військо, що стояло ближше, ніж Шведи. Як би Скоропадський був із своїми козаками пристав до Мазепа, то Москалі були би вирізали народ в цілім полку, так як в Батурині.

Шведське військо маширувало на Україну не вкупі, тільки поодинокими частями і через те Москалі деякі з тих частей знівечили, заки вони дійшли на Україну. На Україні зійшлись тільки недобитки Шведів. Але і ті

недобитки, через страшно люту зиму вимерзли і вимерли з голоду. На весну станули проти Москалів лише недобитки і недомерзкі Шведів. Дня 26 марта 1709 прийшли до шведського табору Запорожці під командою свого отамана кошового Гордієнка. Було їх щось коло 3000. Решта Запорожців (коло 15 тисяч) мордувала тимчасом московські гарнізони на окраїнах Запорожа. Се, що Запорожці пішли за Мазепою, є найліпшим доказом, що Мазепа збунтував ся проти Москви не тільки за Україну, але і за народ, котрому Москва хотіла наложити ярмо панщини. Московський цар зараз казав зруйнувати і вимордувати ціле Запороже. Москалі взяли 16 цвітня граничну фортечку Запорожців Клеберду, 18-го Переволочну, 30-го оба Кодаци, а в маю столицю Запорожа, славу Січ. Все зруйнували, а кого з Запорожців зловили, то замордували. До остаточного бою між Шведами і козаками а Москалями прийшло дня 27 червня 1709 року (7-ого липня нового стилю) коло Полтави. Нашим не пощастило. Недобитки Шведів, Мазепиних козаків і Запорожців уступили з боввища і дня 1 го серпня (10-го н. ст.) станули на землі турецького султана, в Бендерах, де вже були безпечні перед московською погонею. Старець Мазепа, котрий був тяжко недужий вже тоді, коли йшов до Шведів, помер в Бендерах дня 22 серпня 1709. Його тіло відвезено до Галацу і там поховано.

Не пощастило Мазепі через се, що він не вмів і не старав ся задалегідь приспособити ся до великої війни за волю України і загригти до неї цілий народ. Тому пізнійше придало Україну те лихо, яке Мазепа передвиджував і яке хотів відвернути від України. Московщина вигубила а відтак скасувала козацтво. Замість козацької старшини, краєм стали правити московські генерали і вельможі. Землю України роздано московським панам, а народ закріпощено і заведено тяжку панщину. Нарешті заборонено руську мову, так що ані в книжках, ані в газетах не вільно було по руськи писати. Ще тепер в Росії не вільно по руськи учити в школі, до уряду писати по руськи, ані в уряді говорити по руськи. Але не тільки положене Русинів в Росії є наслідком нещасливого кінця полтавського бою. Невдача Мазепи під Полтавою є причиною

теперішної долі галицьких Русинів. Як би Мазепа був розторочив Москалів, то що найменше з України (Право- і Лівобережної) була би утворилась самостійна держава. Польща вже тоді розпадалась. Вона була би так само розпала ся, як дійсно розпалась. Західна Русь з нинішню Галичиною була би тоді прийшла до України і була би віджила давна держава Володимира Великого від Висли аж по Кавказ. Москалі побили Мазепу, тож Україну знищили Москалі, а при розібраню Польщі з Галичиною сталось таке, що її сполучено з Австрією і віддано назад під перевагу Поляків.

Від хати до хати!

З рук до рук!

Передплачуйте і ширіть

„ПИСЬМО З ПРОСЬВІТИ”

орґан Товариства „Просьвіта“ у Львові.

„ПИСЬМО З ПРОСЬВІТИ“ виходить між 15—20-им кожного місяця і подає способи і дороги, якими наш нарід може дійти до красшої долі, містить оповідання з минувшости нашого і других народів, подає вісти про просьвітний і економічний рух серед нашого народа і иньших культурних народів та інформує про всілякі здобутки людського духа. Крім сего уділяє „Письмо з Просьвіти“ своїм читачам безплатно всяких порад у окремім відділі, що зветь ся „Наш порадник“, а в відділі „Вісти з Просьвіти“ подає вістки про діяльність Гол. Виділу, філії і читалень тов. „Просьвіта“. В відділі „Праця і забава“ подає загадки і задачі, за яких розвязку назначують ся нагороди в книжках, образах, знарядях господарських і т. п.

„ПИСЬМО З ПРОСЬВІТИ“ обовязані передплачувати всі філії і читальні „Просьвіти“, а повинні також пре-
номерувати його члени Товариства і других до сего наклонювати.

„ПИСЬМО З ПРОСЬВІТИ“ коштує річно 3 К., а для членів „Просьвіти“ лише 2 К.

Адрес редакції і адміністрації „Письма з Просьвіти“:
Львів, Ринок ч. 10.

Члени філії і читалень „Просьвіти“! Домагайте ся від своїх Виділів щоб передплачували „Письмо з Просьвіти“.

Вже вийшов з друку!

„ХВАЛИТЕ ГОСПОДА З НЕБЕС!“

МОЛИТВЕНИК

для

РУСЬКОГО НАРОДУ,

*гарного формату, звичайно 752 сторін друку,
в найновітньому молитвенику в чистій на
родній мові.*

а) На величезній травкій папері:

1) В переплеті зі шкіри зі золоченими берегами	К 3 40
2) „ „ з гарною скобою	„ 3 80

б) На добрій білій папері:

1) В переплеті зі шкіри	К 2 60
2) „ „ з податка з витискама і футер.	„ 2 00

НАРОДНИЙ РУСЬКИЙ МОЛИТВЕНИК

Найкрасивий і найліпший для МОЛОДЕЖИ,

новий наклад. **видане шесте**, народною мовою, кілько-
ною правописою, малого формату, об'ємного **256** сто-
рін гарного друку.

Оправлений цілий в полотно з витискама і футералом 80 сот.
без футерала . . . . . 60 „

Оба молитвеники можна дістати:

В Канцелярії Тов. „Просвіта“
у Львові, Ринок ч 10.

За готівку або за пошлатою, до замовлень
поодинокі доплачуєть 45 сот. на перешляку поштовою.